Spirit of Bosnia / Duh Bosne
An International, Interdisciplinary, Bilingual, Online Journal
Međunarodni, interdisciplinarni, dvojezični, online časopis

ЗЕМЉА, ЉУДИ И ЈЕЗИК КОД ПЕТРА КОЧИЋА

Ivo Andrić

Говорићу не о целој појави Петра Кочића, него само о три елемента из живота и дела Петра Кочића — о земљи, људима и језику, и о томе како се та три елемента јављају у његовом животу и делу, и како утичу на њих.

»Вилајет Босна изукрштан је у свима правцима дивљим планинама«. Тим речима почиње књига аустријског мајора Gustava Thömela о Босни, објављена 1867. године. Та књига спада у ону обавештајну и пропагандистичку литературу коју је аустро-угарска влада пуштала у свет да би припремила своју окупацију Босне и Херцеговине од 1878. године. Али и тенденциозне и поручене књиге могу понекад да садрже понеко тачно запажање. Таква је и ова уводна реченица. Наоко сувише проста и очигледна, она садржи у себи добро запажену карактеристику једне земље, један од битних делова њене стварности, један од услова који одређују људима начин живота и утичу на њихов развитак и друштвене прилике.

Мало је земаља у Европи у којима је однос обрадљивог тла према шуми или пустолини тако неповољан, а још мање таквих у којима је коришћење оног дела који се сматра обрадљивим тако нерационално и нерентабилно, све до наших дана а камоли у време Петра Кочића и у временима која су му претходила и која су у његовом књижевном делу обрађивана.

Преко 50% површине Босне и Херцеговине заузимају шуме, а остало је или непродуктивно тле или већим делом под ливадама, а мањим под њивама, баштама и виноградима.

По статистици Ђ. Крстића из 1938. године, у Босни и Херцеговини је на породицу од шест чланова отпадало 5.52 хектара површине »која се може копати, орати или косити«. И та је површина и тада, дакле 1938. године, сматрана »сувише малена да би могла задовољити потребе села«.

Јасно је, дакле, шта треба мислити о оскудици обрадљиве земље у ранијим столећима и тежим приликама, под Турском и Аустријом, за време кметовских односа.

Томе треба додати и ове чињенице. Природна богатства Босне и Херцеговине, дакле и услови за благостање и напредак народа, леже у рудном благу, у рационалној експлоатацији и индустријском искоришћавању шума, а управо у том

правцу под османлијском и аустријском окупацијом није урађено ништа, или није рађено како треба. О том није могло бити говора под примитивно и грубо експлоататорским условима турске окупације, а оно што је урађено за четири деценије аустријске окупације рађено је много мање у корист становника земље, а много више у интересу средњоевропског капитала који је 1878. године са Аустро-Угарском загазио у Босну и Херцеговину као врсту колонијалног подручја.

Под тако наопаким привредним условима који су утицали не само на исхрану него и на сав живот становништва, оно мало плодне и обрадљиве земље добило је и све више добивало огромну важност. Око те земље и онога што је она могла и уз врло примитивну обраду да пружи човеку, кретала су се главна друштвена збивања у Босни и Херцеговини и пре доласка Турака, и под Турском и под Аустро-Угарском. Та борба за земљу мењала је изглед и средства, али није престајала, него је бивала све оштрија и замршенија. Та борба за парче обрадљиве земље, за плод који она може човеку да пружи, маскирала се и драпирала у току столећа најразноличнијим и најчуднијим метафизичким, верскополитичким и националистичким формулама и веровањима, али кад год и где год нам пође за руком да мало задигнемо те маске и драперије, видећемо да се испод њих крије борба за обрадљиво тле и његов плод.

Историја, традиција, фолклор и народна песма и прича пуни су трагова те глади за земљом. Она проговара још из оних старобосанских стећака са којих покојници стално говоре о *својој* земљи и проклињу унапред оног који би тај *биљег*, неку врсту ознаке земљишног поседа, уништио или померио. Та глад је дошла до својих најдраматичнијих израза под османлијском влашћу. Кроз све мене и перипетије и сложене односе између земљовласника и кмета, једна и друга страна показује на разне начине ту глад. (»Босанац не воли ништа толико колико земљиште и имање«, бележи један Аустријанац о Босни и Херцеговини.) — У муслиманској народној песми казује се како је један босански спахија посекао »угарског краља«. Да би га наградио, султан му каже: »Тражи шта хоћеш!«, а он одговори: »Ништа друго, до мухур (печат) да не долазимо ради тимара чак у Цариград«. То је оно што жели и народна муслиманска песма:

И да им се дигне тефтерхана

Из Стамбула до Травника б'јела.

Дакле, да грунтовне књиге буду у Босни; дакле, аутономију феудалца. Слична је занимљива легенда о бегу Копчићу, који се такође истакао у бојевима у Угарској. Кад га султан пита шта жели, он не тражи ништа друго до »онолико земље у Босни колико он може објахати за један дан«. Султан пристаје. Бег је, прича се, у својој необичној трци и урођеној жеђи за земљом, захватио толики круг и, да би га оптрчао, тако гонио коња под собом да је живинче пало мртво под њим пре него што је могао да заврши круг. Али Копчић се, не могавши ништа друго, са тог места, како каже легенда, ,,хитио из руке каменом, да што више земље заокружи''. Где је камен пао, тамо је закопао свога угинулог коња и наредио да и њега, кад умре, ту сахране. И наследници тога бега Копчића, завршава легенда, чувају царски ферман о томе и крију га љубоморно под гредом у кући.

Али и други партнер у овој драми, кмет, грамзио је за земљом, посве разумљиво, на начин на који је по свом правном и друштвеном положају могао.

Описујући начин сахране мртваца код Срба у височком крају, М. Филиповић каже да се домаћину куће, кад умре, »на прса стави мало земље. У Доњем крају се за то узима земља иза огњишта у кући (а у зеничком земља са покојникове њиве)«. Филиповић казује, даље, како се покојнику у гроб баци сребрн новац. То је древан обичај, као што знамо. Али овде, у Босни, он има своје тумачење. »Неки кажу да се тај новац даје мртвацу да плати своје дугове, а неки кажу да му се даје да откупи земљу од онога који је ту раније био сахрањен«. — Дакле, мука са земљом и борба за њу настављају се по сељачком схватању и после смрти.

Али сељакова мисао о земљи, брига и борба за њу нису се ограничавале на симболику обичаја и сујеверне маште о животу после смрти. Напротив, сва та симболика и метафизика код њега су у служби овоземне стварности, а стварност је за њега готово истоветна са борбом за земљу и против порабоћавања и експлоатације. Све силе овога и »онога« света мобилисао је човек рајетин у тој борби за земљу, у ту борбу трошио је најбољи део своје енергије и своје домишљатости. У тој борби он се служио и лукавством и силом и упорним потмулим отпором, па чак и својим правом, изношењем докумената и фермана. Све то наизменце.

Један од крајишких родова, Чегари на Црном Врху, раскрчили су у турско време, по писању П. Рабреновића, доста шума и присвојили земље. »Док су секли дрвета, они су из преосталих пањева исецали крупно иверје, стављали га у земљане лонце и закопавали поред пањева. Кад им је дотична земља порицана и отимана, они су вадили лонце и из њих иверје и стављали у пањеве из којих је исечено, и тако доказивали: »То је наша крчевина од старине«.«

Порабоћен, или у опасности да буде порабоћен, сељак је дакле чинио све за своју земљу, а против власника-експлоататора. Та земља је постала светињом због које је он у току столећа и мољакао и ласкао, и лагао и варао, и обијао прагове власти и судова, и најпосле и у крв газио понекад.

Та земља била је један од главних мотива престанка османлијске власти и доласка нове, аустроугарске. Тражећи да јој велике силе повере окупацију и управу Босне и Херцеговине, Аустро-Угарска је наводила као главни разлог неспособност турске власти да правилно реши питање аграра, тврдећи да само једна »јака и непристрасна сила« може то постићи и сматрајући, наравно, да је она та сила. И 1878. године, Аустро-Угарска је добила мандат за окупацију Босне и Херцеговине. А нешто раније, 1874., Маркс је писао Енгелсу: »Што човек више појединости из Аустрије чује, утолико је више осведочен да се та земља примиче своме крају«. Тако је у Босни и Херцеговини једну дотрајалу империју сменила друга империја у дотрајавању. И Петар Кочић, који се родио под сам крај османлијске, а умро под крај аустријске окупације, имао је право кад је из тузланског затвора видовито и гусларски писао: »У ропству се родих, у ропству живјех, и у ропству, ‘вај ме, умријех«. За четрдесет година аустроугарска управа није успела, није хтела да реши главно питање због кога је дошла у Босну, питање својине и обраде земље, него је свим средствима продужавала то парче средњег

века усред Европе, наносећи велику штету и кмету којег је уназађивала и земљовласнику кога је на свој фатални и несавремени начин тобоже штитила. Босна је под аустроугарском управом била и остала земља најмањег житног прихода по хектару, начин обраде земље остао је на најнижем степену, и сви привидни напори да се културе умноже и земљорадња унапреди разбијали су се на постојању кметског односа. »Kmetenverhältnis ist ein Kulturhindernis«, писао је један упућен и објективан аустријски аутор. Али, францјозефовска Аустрија остала је са самоубилачким упорством престарелих организама при своме. Она је најпосле, кад је све било доцкан, изнела питање аграра на решавање пред босански Сабор, али и тада је свим силама спречавала и спречила његово правилно решење.

На једној од последњих седница тога Сабора, млади посланик из групе П. Кочића, др Борђе Лазаревић (кога су Аустријанци мучки убили чим је избио рат са Србијом), довикнуо је, у дискусији о аграру, представнику владе: »Увек нам обећавате да ћете решити овај проблем и непрестано нас заваравате! Знајте да су већ напуњени карабини који ће ово питање решити«. То је било 20. јуна 1914. Недељу дана доцније дошао је сарајевски атентат који је Аустро-Угарска искористила да нападне Србиу, из тога се распламсао први светски империјалистички рат, који је збрисао Аустро-Угарску Монархију. Питање земље у Босни и Херцеговини решаваће друге снаге и на друге начине.

Таква је, сумарно (исувише сумарно!) казано, била та земља, »дивљим планинама изукрштани вилајет Босна«, земља са мало обрадљивог тла и са монструозним кметовким системом и под турском и под аустријском управом. И та земља је П. Кочићу, и као човеку и као писцу чије приповедачко дело и носи наслов *С планине и испод планине*, ударила свој печат и условила и лични живот и књижевно дело његово, више и судбоносније него што је то случај код других наших писаца.

Какве је људе рађала и могла рађати та и таква земља под тим и таквим условима? Ми смо узгред поменули нешто о том. А сад да погледамо, и опет кратко и сумарно, бар нешто изближе тога Кочићевог човека, а то, као што ћемо видети, значи и човека из Кочићевог краја и човека из Кочићеве приповетке и, најпосле, и Кочића-човека, јер је овде, као ретко код којег писца, потпуно јединство између човека и дела, с једне стране, и човека и средине из које је потекао, с друге стране.

Крајишки човек, онакав каквог га је изградио живот под нарочитим околностима, ту на немирној и опасној периферији Турске Царевине, одваја се у доброј мери од осталог босанског света и познат је и по добру и по злу због своје сталне жеље за покретом и променом, своје оштрине и експлозивне брзине реаговања, због уочљивости и несавитљивости, због култа тих својих особина и онда кад оне прелазе у мане и кад од њих бива мономанско упорство и јалова, негативна тврдоглавост. Сама реч Крајина означава већ у свом првобитном значењу гранични, угрожен крај, врсту бедема и попришта осуђеног на ратнички живот, а глагол *крајинити* налазимо у народној песми у смислу *бунити се.* »Закрајинило«!

У народној песми о Хаџи-Продановој буни каже се:

Кад аџија Продан крајинаше,

Крајинаше ал' не умеђаше,

Само Србе с Турци завађаше… итд.

Јевто Дедијер је овако дефинисао становништво на тромеђи Босне, Лике и Далмације: »Имају карактер свију граничара, љути су, предузимљиви, с енергијом од момента, пријеке ћуди, једноставних погледа«. То је оно што П. Кочић назива »небојазни и јогунасти људи« за које каже да и богу умеју само гласно да се моле. »Све је љуто, немирно, горопадно и тврдоглаво на овој планини и испод ове планине«.

А много пре П. Кочића, далматински политичар и писац М. Павлиновић забележио је на свом путу по тим крајевима: »Горопадна та земља није чудо да рађа и људе горопадне«.

То је спољна, опора и тврда страна крајишког човека без разлике вере, која служи као оклоп за све оне моралне вредности и друштвене квалитете које он често крије у себи и испољава у личном животу као и у животу заједнице. Крајишки човек личи у томе на оног француског државника који је, кад би му пребацивали његову опорост и оштрину према људима, одговарао да је споља трновит и бодљикав, али да његове руже цвату у унутрашњости.

Такви су људи на Кочићевој Крајини, и такви су и онда кад напусте своје њиве и испаше и, школовани, пређу на шира попришта народног или међународног живота.

Тај земљак П. Кочића, који је седамдесетих година прошлог века играо извесну улогу у јавном животу, јесте Гавро Вучковић, данас заборављено име. Трговац, речит и отресит човек, он је био од 1858. до 1863. године нека врста политичког човека и народног представника босанског код Цариградске патријаршије. Ухапшен од турских власти, прогнан у Малу Азију, он је побегао у Русију, а затим отишао у Београд. Страстан полемичар, писао је чланке у којима се бранио и нападао, а кад није могао да објави чланке, писао је и штампао брошуре, плаћајући их од свог танког емигрантског буџета. Те давно и заслужено заборављене и данас ретке брошуре садрже у себи многу занимљиву појединост за познавање тих времена, а још више за познавање психе и темперамента једног умногом типичног Крајишника. Прва од њих носи наслов *Риеч краишничка. Написао Гавро Вучковић, Краишник.* У својим написима Гавро Вучковић је »преко мјере ватрени бунтовник, човјек и љубитељ рода свога«, или би бар хтео да га таквим сматрају. Онакав какав се показује и каквим жели да се прикаже, он је двојник Кочићевих класичних типова, нарочито оних код којих урођене особине прелазе у гротескност и сликовиту комику. (»Кад ја запјевам, не знам на мало грло«. Или: »У Гавре Вучковића из Петровца никада није било крijући и шапћући, и док очи гледају тога код Гавре нема нити ће бити«). За њега се може оправдано рећи оно што је Скерлић написао за В. Пелагића: »у њему има старинске сујете и прецењивања самог себе«. (Уосталом, Гавро Вучковић је у својим написима искрен поштовалац Васе Пелагића, а као најлепшу црту

Пелагићеву он истиче да се Пелагић »не боји никога до бога«). Описујући ноћ кад је одведен, са још тројицом Срба, из Сарајева у прогонство, Гавро Вучковић даје, на тридесетак година пре Петра Кочића, једну фантастичну и потпуно кочићевску слику.

Ево како у његовом приказивању изгледа то одвођење које је по свој прилици, као и сва остала, извршено са неколико заптија и уз нормалне турске мере предострожности:

»Читава војска, више од хиљаду људи, под оштрим и шиљатим бајонетом чека нас четворицу да пођемо… Ту нас окружили тако густо, пјешаци и коњаници, томе се прави број не зна. Ноћ је, не види се, да човјек може бацити поглед и разгледати и отприлике казати: толико их има«.

Тако, по Гаврином опису, пролазе ноћу, у атмосфери потпуне бајке и народне песме, кроз Сарајево. Вучковић чује неки женски глас који га дозива по имену, и пише:

»Помислио сам нешто у себи на моју сабљу, која је и она у ’апсу затворена, и мога доброг коња (Ацка). Ох, Боже мој, да ми је нешто то двоје — ко ће ми вјеровати нек’ вјерује, а ко неће, нимало га и не молим тј. да ми вјерује — да ми је била сабља и коњ, нимало не бих глед’о ни размишљ’о што је толика множина око нас окружена била, и то заиста не бих мучки ударио као нека, на жалост, браћа нападачи у писању и издајству итд. већ бих намах промијешао кроз ту множину њих, и ако ме не би зрно пушчано земљи оборило, заиста ме нико жив тако шале у’ватио не би«.

Ако овоме додамо да су Вучковићеви противници у новинским полемикама једнодушно тврдили да Гавро воли пиће, и то не мало, него да »пије као дуга«, онда имамо савршену слику Кочићевог Симеуна и његових подвига. А Петар Кочић се родио исте оне године кад је Вучковић умро.

Толико о земљи и о људима. А сада бар нешто о вези између те земље и тих људи, с једне стране, и човека и писца Петра Кочића, с друге.

Петар Кочић је потекао из једног од српских сељачких родова западне Босне или, тачније речено, Босанске крајине или, још уже и прецизније, једног одређеног предела Босанске крајине, званог Змијање. Ми истичемо ту ускост, јер што је средина ужа, збијенија, изразитије и више своја, више одвојена од остале Босне, као што је и Босна дуго била од осталог света, то су детерминантне линије у животу таквих личности строже, чвршће и оштрије, и утолико јаче и круће могу да одређују и условљавају појединца и његова дела и поступке.

Ми тај крај и те велике, задружне породичне заједнице познајемо прилично добро, јер се о њима писало много. Писао је Петар Кочић сам (он, право говорећи, није друго ни писао до то), а писали су и други, пишући о Петру Кочићу. Пошто му је отац рано обудовио и закалуђерио се, Кочић је одрастао у породици свога деде, задружној кући са 36 чељади, и један од његових биографа није далеко од истине кад подвлачи као прву и најважнију школу у животу Петра Кочића »колективну вољу куће као животне заједнице« и тврди да му је та кућа дала

»потпун и одређен телесни и душевни састав«. У ствари, у Кочићево време те задруге и ти родови не постоје више компактни и у свом савршеном облику, и већ почињу, са новим условима живота, да се развезују у мање и све слабије повезане кућне заједнице, па и у издвојене личности, али у осећајним реакцијама и моралним и друштвеним погледима, схватањима и навикама постојали су јаки, често несвесни остаци свега тога. Јер, осећања и схватања, кад су тако дубоко укорењена, редовно надживе стварне прилике и односе који су их стварали, и дејствују после кроз нараштаје у човеку, као још увек жива покретна снага или као кочница и сметња.

То наравно није ништа ново. Сви ми улазимо у живот са траговима или, ако хоћете, са оптерећењима друштвене групе којој по пореклу припадамо, али мислим да нема модерног писца у нас код кога су те везе и обавезе тако блиске, непосредне, тако јаке и тако видне, и у таквој супротности са друштвеним приликама у које га је живот бацио, и то као прву индивидуалност из те заједнице. Јер, Петар Кочић је био први од свог рода који је изишао или, боље речено, који је изведен из уског родовског круга у широки, сложени и противречностима подељени свет савременог европског живота.

Та Кочићева везаност са Крајином и, још уже, са Змијањем, видна је од самог почетка код њега, у његовим првим корацима, и не оставља га никад у току његовог кратког, борбеног, спартански једноставног живота, а провлачи се кроз његово дело у безбројним појединостима, уколико га не условљава у целости, из основа.

Истеран из сарајевске гимназије, истеран због свог борбеног националног става и напраситих поступака, Петар Кочић је учио и завршио гимназију у Београду. Гладовао је повремено. Отац не може да му пошаље помоћ, пише му то, и једино што му шаље то је препорука: »да буде челичан и постојан као што је постојана Кочића главица« (то је брег који се диже оштро изнад њиховог села). Ту се дакле жив човек, дечак још, и то дечак бачен у сасвим друкчије прилике, изједначава потпуно са пределом родног краја, од њега се тражи да буде по издржљивости исто што и земља и камен родног села. И да то није празна сликовита реч очева, види се по оном што син пише. Кад је положио матуру, он извештава о том оца, а у исто време му, тако на уласку у живот, шаље извештај, не о свом здрављу или својим интелектуалним занимањима, него о свом моралном ставу, шаље неку врсту готово ритуалног рапорта који своме племену дугује, отргнути и у свет бачени појединац. Петар Кочић пише оцу поводом своје матуре: »Ни пред ким се нисам понизио, нит’ сам кога за што молькао, јер Кочићи не знају молькати. Било је дана и то (по) два и три, кад нијесам ништа окусио, али ипак нисам за то ни пред ким главе сагнуо, да молим милостињу« (1898). И цео његов понос је у томе што је, како сам пише, »први из Кочићева племена« који је положио матуру. Дакле, све иде племену, и патња и успех. Он ће и у другим, крупнијим стварима радити и понашати се, свесно или несвесно, као да га увек гледају све змијањске породице: Босанчићи, Бабићи, Кнежевићи, Мачкићи, Гвозденовићи, Кушићи, Гусловићи, Благојевићи. Јер, као што Петар Кочић сам каже негде: »Све је то својат и родбина«, а својат и родбина вежу и обавезују. И то дубоко и трајно!

У основи тога остентативног подвлачења своје оскудице не треба никако тражити

неку аскезу. Напротив, она је само једно од средстава борбе и самоодбране, само наличје оне силе, власти и богатства које је окупатор, како један тако и други, приграбио искључиво за себе. У томе подвлачењу своје оскудице, само зато да би што јаче подвукао своју независност и слободу, као неку врсту своје силе и богатства, има нечег типично кочићевског и крајишничког, а донекле и општебосанског. Све је то условљено нарочитим околностима историје Босне, земље у којој је, под две стране окупације, које су трајале пет векова и под којима је раја морала развијати свој нарочити морал. По том њеном моралу, појам имања и благостања, а поготово раскоши и сјаја, постао је, под таквим условима, готово неспојив са појмом независности, поноса, па и самог основног појма части. Једино »на планини и испод планине«, где је живот убог и до опорости једноставан, могло се живети ако човек жели остати оно што јесте. То су схватања поробљених, али непоражених и неклонулих заједница и народа, психологија револтираних људи који налазе љуто и готово сладострасно задовољство у томе да буду без потреба, па и без најнужнијег; и кад већ не могу да постану оно што би хтели бити, онда хоће да буду оно што други — њихови тлачитељи — не могу никад бити: сиромаси богати гордошћу.

Тај став пркосног одрицања и сиромаштва и са њима везане потпуне независности јавља се код Петра Кочића стално, нарочито у младости, кад је човек нарочито склон да подвлачи и разастире пред светом оно што му је највише на срцу. Године 1903, Петар Кочић, бечки студент, пише Ђ. Поповићу у Београд: »Гладан, го, бос, с пропалим прстима кроз ципеле, ходам ја по Бечу и — сјећам се свог детињства, својих планина, својих драгих брђана, па ако гдје год сретнем ког доброг друга, заиштем од њега коју крајцару, свратим се у какву кавану, гдје је јевтино, па пишем *С планине и испод планине*. По три дана буде да се ништа вруће не окуси. Али ја сам задовољан, јер сам самосталан, не *бендам* никог, осим оног ко поштено мисли и ради«.

То није ни боемство ни дервишка егзибиција сиромаштва; то није ни она босанска црта коју су Аустријанци, у својој фриволности и неспособности да схвате друге народе, окарактерисали као »kulturfeindlich«.

Ни код Вука ни у новијим нашим речницима нећете наћи глагол *бендати* (значи: признавати, зарезивати). Петар Кочић га употребљава не само у личној преписци него и у својим приповеткама где означава карактеристичну црту човека. Мрачајски прото, у познатој приповеци истог имена, каже гордо и мрачно: »Ама мрачајски прото, ако ‘ш, мало бенда и владику и овај суд«. Исто као што Давид Штрбац, по речима адвоката у *Суданији*, »не признаје ни Бога ни цара, ни патрике ни владике, ни калуђера ни попа, ни газде, ни аге«.

Али Кочићеви људи, они живи људи на Крајини, као и ликови у његовим приповеткама, као и Петар Кочић сам, нису само отпорни, поносни и својеглави, него имају још једну карактеристичну црту: подсмешљиви су, са особито развијеним даром за сатиру која лако прелази у сарказам и негацију. »Једни су«, пише Петар Кочић, »врлетне ћуди, а другима је драга шала и маскара и предраго ти се сваком подсмјенути у брк«. И у томе је Петар Кочић био човек свога племена. Његова сатира била је, као што знате, по многим својим особинама прави »бич за тиране«, многе његове реченице постале су »летеће речи« у

народу. Његова сатира је толико крајишка и народна да понекад излази из књижевних граница и, далеко од праве мере и доброг укуса, »пада у чаршијски смех«, како каже један критичар.

И у личном животу, и физички и морално, Петар Кочић је био сав човек свога краја и свога рода. У босанско-херцеговачком Сабору он је својим упадицама био права напаст за све своје противнике, а то значи и за владу и за већину Сабора. На пример, кад би председник констатовао да је апсолутна већина за владин предлог, Петар Кочић је добацивао: »Не апсолутна, него покорна већина!« Тамо где није било кавге, он је смишљао како да је нађе. Тек пуштен из затвора, после једног од својих дужих тамновања, он на првом кораку проводи свој крајишки пркос и у пријавну листу хотела, у рубрику »одакле долази?«, уписује: »Из Бањалуке, без жандара«, а у рубрику »дан одласка« пише: »кад ја хоћу«. Што се пак физичког изгледа тиче, ево како П. Слијепчевић описује Петра Кочића: »Крупан и јак, велика ока, опуштена брка; хајдучина јуче изашла из босанских шума, па му европско одело стоји затегнуто и ненамештено; а на равном високом челу, као на какву жалу, још се бели ваздушна плима белих пропланака. Кад проговори као да за њим планина проговара«.

Такав је био Петар Кочић лично, физички као од брега одваљен, или боље речено као од Кочића главице одваљен, а морално — човек свога краја, који је прошао и Беч и Београд и Сарајево, готово недирнут, и у позитивном као и у негативном остао оно што јесте, носећи у себи, по речима Исидоре Секулић, »комплекс планинског босанског карактера«.

Исто оно што чини муку и величину Кочићева живота, чини и снагу и слабост његовог књижевног дела. Петар Кочић је био од оних писаца који у себи носе готову и унапред формирану слику света који они хоће и морају да изразе, од оних писаца који саберу онолико интелектуалних средстава и изражајних могућности колико је најнужније да би могли своје дело да остваре, од оних писаца чија егзистенција није посвећена књижевности, него су књижевност и цела егзистенција стављене у службу живота и одређених животних потреба.

Карактеристично је за Петра Кочића писца како је лако и без жаљења напуштао терен уметности и прелазио на подручје политике, публицистике, науке (етнографије, социологије, историје). Теме из својих приповедака обрађивао је у саборским говорима или у чланцима рађеним по познатом рецепту Јована Цвијића. Он пише Јовану Цвијићу, поводом своје полунаучне обраде теме Змијање: »Дубоко жалим што нисам по струци географ или историчар, јер бих боље и савесније могао искитити ову занимљиву област«. Ето, тако мало је, у основи, Петар Кочић био везан за одређени изражајни облик, а тако много за своју »област« и за оно што је сматрао својим дугом и задатком према њој.

Тадашња критика констатовала је то Кочићево скретање са књижевног терена, али се није ограничила на то, него је понекад ишла тако далеко да је за предугачку и сувише шаржирану, али иначе јаку и занимљиву *Суданију* писала да је то »једна од најдосаднијих ствари коју је уопште и најбеспосленији човек могао да напише«.

Тако су неки савременици писали о Петру Кочићу и не помишљајући да завире иза тих тренутних и местимичних слабости Кочића писца, да испитају дубоке мотиве и тешке условљености које се крију иза тога и које заслужују да буду измерене и оцењене, дубље и више него што су то естети *fin de siècle*-а умели и него што то ми то овде вечерас можемо.

А за Петра Кочића, човека »једне стварности«, како је неко добро рекао, све се то губило пред величином његовог страсног служења својој заједници. Одвојени и различити родови: уметност, наука, политика, све је то пред том његовом страсти било у крајњој линији — једно; и он је, са своје тачке гледишта, и за уметност и за науку и за политику могао рећи исто што је говорио за своје змијањске сељаке: »Све је то својат и родбина«.

Више инстинктивне природе, он се наравно варао, и не слутећи да у себи носи средства и оруђа којима би могао много боље »искитити« не само Змијање него и целу Босну и Херцеговину, и више од тога — да носи своју велику поетску способност да види и осети, да каже и изрази. Он је, по свему судећи, и ту своју способност, уколико је био свестан ње, сматрао само једним од средстава у великој борби која је била садржина, смисао и циљ његовог живота.

Та иста страст служења тој борби и право робовање тој страсти дали су и главну карактеристику и главни недостатак Кочићевом књижевном делу. Они су узрок да цело књижевно дело Петра Кочића почива на уској платформи као код мало којег нашег писца. Та је чињеница примећена и од Кочићевих савременика. Писано је, на пример, с правом, да Кочић преко босанског хоризонта не види ништа даље, да у њему »нема чак ни Херцеговине«. Могло би се поћи и даље и, опет с правом, казати да у њему нема чак ни целе Босне; и то ни издалека. У тридесетак Кочићевих приповедака нема ниједне која би имала за предмет човека изван најужег Кочићевог круга. Јура Палиграф и Смајо Субаша само су привидно изузеци; они потврђују правило. Разумљиво је да се услед те велике концентрисаности целог интереса и целе пажње у Кочићевом делу осећа извесна гусларска монокордност у тону и сиромаштво тема и варијација.

У првој, још почетничкој приповетци *Туба* садржани су главни елементи већине доцнијих приповедака. Већ на другој страници те прве приповетке, говор је о сељачким мукама, па о крајишкој буни, о Давиду Штрпцу и његовом јазавцу; помињу се десетина и трећина, чак се исмева и службени језик. Укратко, пун регистар и сав инвентар целог будућег књижевног дела. На тој уској сцени Кочићевог дела личности се нужно сударају и поново јављају, поређења и читави изрази понављају се, итд. Карактеристично је да су све Кочићеве личности заиста постојале на том уском парчету земље, где неке још и данас живе, и да су их критичари и публицисти, који воле да копају по тим стварима, могли лако идентификовати. Та ускост средине и везаност за њу гонила је писца Кочића и у друге недостатке и слабости, наметала му незахвалне и слабе теме и, поред успелих сатира и инвектива, заводила га и на јевтине шале, сумњиве духовитости; укратко, вукла га испод његовог дара и његове мере. Даље, то што смо назвали ускост платформе, узрок је да је цело Кочићево дело клизило увис и да носи онај за Крајишнике тако карактеристично повишени тон, »увек за ноту више од нормалног«, како је писао један савременик.

Тај трибут који је Петар Кочић морао да плати и својим књижевним делом, најјаче је, чини ми се, осетио и најбоље изразио Ј. Кршић у својој студији о Петру Кочићу; он пише: »Петар Кочић је добар писац и књижевник ретког талента, али је ипак тешка задаћа посматрати га *само* као уметника. Јер Кочић је био човек из *једног комада*«. То јест, у њему су били нераздвојно повезани уметник и борац, писац-песник и човек своје средине. И Кршић даље каже да је у Кочићу »остајало мало оних сувишака животне енергије од којих се пласти велико уметничко дело«.

Да не бисмо ни за тренутак оставили пред вашим очима погрешну слику Кочићевог дела — иако наш задатак није овде да прикажемо то дело у целини него само његову условљеност — треба, ма и најкраће, допунити ту слику.

Не треба заборавити да сва та ускост није могла спречити Петра Кочића да буде оно што је, то јест први прави писац и уметник из Босне и Херцеговине, писац који је »босанског сељака увео у српску књижевност«, писац који је у српској књижевности оживео сеоску приповетку.

Такав какав је, Петар Кочић је као писац несумњиво изражавао више Крајину него Босну, много више Босну него, рецимо, Херцеговину или поготову друге наше земље, али тим својим у основи уским и специфично крајишничким начином он је, с друге стране, добрим делом изражавао револтирани и на револт склони део свачије душе свога времена, не само у Босни и Херцеговини него у целом српском народу, па и преко тих граница. Том дубоком револту и жељи за отпором он је дао и уметнички књижевни израз, једностран и сужен, не потпун и не савршен, али најсавршенији који је он, по свом пореклу и околностима свога времена и свог личног живота, о којима смо овде покушали нешто да кажемо, могао да да. То је све. Али нема много писаца у нашој књижевности за које се то без резерве може казати.

Кад бисмо овде могли да прикажемо и Петра Кочића у његовој улози народног борца и политичара, ми бисмо видели куда су то отицале и где су се трошиле оне његове »животне енергије« од којих се, по речима Ј. Кршића »пласти велико уметничко дело«. Ми то вечерас не можемо. Ипак има једна страна Петра Кочића борца о којој ћемо овде морати, на завршетку, нешто казати, а то је та његова борба за чистоту језика, не само за чистоту облика него и за дух, па и сам опстанак језика.

У сложеном односу између окупатора-експлоататора Аустро-Угарске Монархије и народа Босне и Херцеговине, питање језика поставило се од самог почетка, а П. Кочић га је поставио са оштрином коју је данас већ теже разумети, али која је била оправдана и неопходна. (Сетите се само борбе коју су за свој језик водили у XIX веку сви остали словенски народи Аустро-Угарске Монархије!) Окупаторска управа донела је, пре свега, немачки језик у све веће установе и важније гране живота. А онде где је народу остављен његов језик, код нижих власти, у школама итд., ту је претила друга опасност, опасност да се тај језик исквари и потвори, изнутра подрије и разводни до те мере да се сведе на неки убоги и нижи род говора за међусобно разумевање нижих између себе и, колико је неопходно, нижих са вишима, на говор без корена, духа и сока, без лепоте и стила, без везе

са традицијом и живим изворима широког народног језика, а са унапред подвезаним и ограниченим могућностима културног развитка.

Тај говор, коме је перфидна и борнирана Калајева управа хтела да наметне звучан назив »босанског језика«, требало је, у ствари, да одвоји народе Босне и Херцеговине од већих хрватских и српских културних центара, од Београда и Загреба.

Са дивним и непогрешним инстинктом то је осетио Кочић, човек јаког инстинкта и брзог рефлекса. Читајући Кочићево дело, ви сте могли видети колико је пажње посветио питању кварења језика, са колико је оштрине говорио о том кварењу, шибајући га својом иронијом, често и преопширно и сувише шаржирано.

Али, Петар Кочић је добро осећао да није филологија у питању, да је та ствар језика само део општег притиска и општег систематског свођења једног народа на нижи степен егзистенције, подесан за доминацију и експлоатацију. Као што је херцеговачки калуђер Јоаникије Памучина, у своје време, врло реалистички запазио да смо, чак и под Турцима, »изгубивши сва своја добра, изгубили и своје речи и чисти свој говор«. Кочићев земљак Васа Пелагић поставио је четрдесет година пре Петра Кочића питање језика пред туђинском власти. Изведен пред Велики мецлис у Сарајеву, он је, како каже у својој *Аутобиографији*, »први натјерао у Босни Велики мецлис у Сарајеву да пише испите (тј. да води записник) српски, велећи да он неће друкчије говорити«.

Од самог почетка, Петар Кочић је између себе и окупатора-непријатеља поставио питање *језика*. У познатој песми у прози *Молитва*, он овако говори: »О, Боже, велики и силни и недостижни, дај ми крупне и големе ријечи које душманин не разумије, а народ разумије«. За Петра Кочића је језик потпуно једно са људима и земљом, свет и неповредљив као и они. Понекад човеку изгледа као да је и само Кочићево дело, цело целцато, лежало негде у дубинама тога језика, а он га је ископао као кип, и изнео на светлост дана и пред поглед света. Кочић је добро знао (или боље: осећао) да говорити и писати чисто и правилно значи одупирати се и на тај начин непријатељу, пркосити му, давати доказ своје животне снаге; и обрнуто, да примати нове, наказне изразе службеног језика значи колико и признавати чињеницу своје потлачености и покорности, отварати пут пуној капитулацији. Једно лице у приповетци *Суданија* саветује оптуженог: ако хоћеш да постигнеш нешто пред судом, »убацуј што више њи'овије ријечи у свој говор«. А разлика тих говора била је велика. Друго лице у *Суданији* каже карактеристичну ствар: »Док год солдат не тури баганету у корице, не можеш знати да ли си осуђен или ослобођен.«

Тај језик, језик непријатеља, Петар Кочић је шибао не само у својим књижевним радовима. Он се с њим борио у свакодневном животу, на терену. (Пред судом, упитан да ли је разумео оптужницу, он одговара да није потпуно, »јер је писана у некаквом језику налик српском«). Он је против тога језика држао говоре, предлагао нарочите комисије, препирао се са представницима власти око појединих речи. У том је ишао до педантерије, искључивости, али само привидно, јер Петар Кочић је и слутио и знао да иза речи стоји значење речи, и мисао и воља онога ко их изговара или пише, и да према томе речи могу бити покретна,

стварна и жива снага, да се могу, под одређеним условима, изједначити и поистоветити са — делом, са стварношћу коју означавају. И зато је Кочић натеривао представника босанске владе да листа по Вуковом речнику да би нашао аргументе против Кочићеве језичке опозиције, а то је значило упола већ добити битку, тј. не дати се одвојити од народне целине ни трајно бацити на уски аустријски тзв. босански колосек.

У тој борби, Петар Кочић је показивао не само упорство и насртљивост, него много суптилности, која задивљује, и осећање мере и филозофског смисла и доброг тона. Радећи на текстовима законских предлога, он је стављао и овакве примедбе: Ови »треба«, »мора«, »не смије«, то немило звучи у нашем језику. (На пример: »тужитељ мора одредити наслов« итд., уместо »тужитељ ће одредити наслов« итд.) И Петар Кочић даје фино објашњење. У Босни и Херцеговини, каже он, и иначе је све тврдо, строго, »па сад уносити ту тврдоћу и опорост у законе — не ваља, особито кад то не одговара духу нашег језика«.

Тако Петар Кочић није ни на том подручју остао само књижевник, ни само кабинетски радник. Ми знамо из биографских података да је он умео да у самоћи глача и дотерује своју реченицу. Али је умео и више од тога. Писац *С планине и испод планине* загазио је у свакодневни живот и стварну борбу за језик, као и за све остало, као и за земљу и за људе. И чини ми се да ћемо најбоље завршити овај кратки приказ трију битних елемената из Кочићевог живота и рада, ако оживимо пред очима његову горштачку фигуру како, севајући очима, удара песницом у босанско-херцеговачком Сабору и својим крупним сељачким гласом, испод тешког плавог брка, довикује представницима једне велике силе: »Узето нам је све, на свима линијама народног живота порабоћени смо, али не дамо вам нашег језика. То је наша нада и утјеха«.

Тиме смо уједно завршили приказ и последњег од три елемента у Кочићевом животу и делу — земља, људи и језик. Тиме је завршен и овај наш вечерашњи разговор о Петру Кочићу.

Сабрана дела Иве Андрића, Књ. 13, *Уметник и његово дело*, Удружени издавачи, Просвета – Београд и др, 1981. (Collected works of Ivo Andrić, Vol. 13, Prosveta, Beograd, 1981.)

Уз сагласност **Задужбине Иве Андрића, Београд, Србија.**

With the permission from **The Ivo Andrić Foundation, Beograd, Serbia.**

The preceding text is copyright of the author and/or translator and is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported License.